

TILSHUNOSLIKDA NUTQIY EMOTSIONALLIK TUSHUNCHASI

Saribayeva Dilfuza Asan qizi,

Renessans ta'lim universiteti o'qituvchi

O'zbekiston Milliy universiteti Mustaqil izlanuvchisi

E-mail: dilfuzasaribayeva20@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18099166>

Annotatsiya: Zamonaviy tilshunoslikda til va madaniyatning o'zaro bog'lanishi shubhasiz bo'lib, til nafaqat fikrlarni ifodalovchi tizim sifatida, balki his-tuyg'ularni ham aks ettiruvchi, ularni shakllantiruvchi va madaniy kontekstda talqin etuvchi vosita sifatida qaralmoqda, bunda insonning ratsional va emotsional sohalari o'zaro ta'sirlanib, til orqali insonning nutqiy faoliyatida namoyon bo'ladi, chunki tilning emotsional komponenti inson psixikasining murakkab jarayonlarini jamiyatning madaniy normalari bilan bog'laydi.

Kalit so'zlar: Emotsionallik, emotiologiya, nutqiy emotsionallik, emotiv fon, emotiv tonallik, kognitiv nazariya, lingvistik kontseptsiya, gender tabiati, verbal vositalar, nonverbal vositalar, o'zbek tili, koreys tili, psixolingvistika, ekspressivlik, madaniy farqlar.

Abstract: In modern linguistics, the interconnection between language and culture is unquestionable. Language is viewed not only as a system for expressing thoughts, but also as a means of reflecting, shaping, and interpreting emotions within a cultural context. In this process, the rational and emotional spheres of human consciousness interact and manifest themselves through speech activity. The emotional component of language links complex psychological processes with the cultural norms of society, thereby playing a significant role in human communication.

Keywords: emotionality, emotiology, speech emotionality, emotive background, emotive tonality, cognitive theory, linguistic concept, gender nature, verbal means, nonverbal means, Uzbek language, Korean language, psycholinguistics, expressiveness, cultural differences.

Аннотация: В современной лингвистике взаимосвязь языка и культуры не вызывает сомнений: язык рассматривается не только как система выражения мыслей, но и как средство отражения, формирования и интерпретации эмоций в культурном контексте. При этом рациональная и эмоциональная сферы человеческого сознания взаимодействуют и проявляются в речевой деятельности. Эмоциональный компонент языка связывает сложные психические процессы с культурными нормами общества, играя важную роль в человеческой коммуникации.

Ключевые слова: эмоциональность, эмотиология, речевая эмоциональность, эмотивный фон, эмотивная тональность, когнитивная теория, лингвистическая концепция, гендерная природа, вербальные средства, невербальные средства, узбекский язык, корейский язык, психолингвистика, экспрессивность, культурные различия.

Kirish. Tilshunoslikda nutqiy emotsionallik tushunchasi til va madaniyatning o'zaro ta'sirini ta'kidlab, tilni nafaqat kognitiv jarayonlarning aks ettiruvchisi, balki emotsiyalarni ifodalovchi va ularni modellashtiruvchi tizim sifatida ko'rsatadi, chunki insonning emotsional olami til orqali jamiyatning madaniy qadriyatlarini bilan bog'lanib, nutqiy faoliyatda namoyon bo'ladi, bunda emotsiyalar tilning semantik va pragmatik qatlamlarida o'z ifodasini topadi. M.R. Nashxoyeva (2010) ta'kidlaganidek, "Kognitivnaya teoriya emotsiy (emotiologiya), ob'yedinyayushchaya kognitivnuyu psixologiyu i lingvistiku, vysvetila novuyu problematiku izucheniya emotsionalnyx yavleniy"

(Nashxoyeva, 2010, s. 1), bu yerda emotsiyalar kognitiv jarayonlar bilan chambarchas bog'lanib, tilning emotsiogen tabiati ta'kidlanadi, chunki kognitsiya emotsiyalarni chaqiradi va emotsiyalar kognitsiyaga ta'sir etadi, bu jarayon til orqali regulyatsiya qilinadi. Ushbu nazariya bo'yicha, emotsiyalar kognitsiyani chaqiradi va unga ta'sir etadi, chunki ular insonning atrof-muhitni baholashida vositachi rolini o'ynaydi, bunda til emotsiyalarning verbalizatsiyasi va kommunikatsiyasi uchun asosiy vosita sifatida qaraladi, shuningdek, emotsiyalarning sotuativ va madaniy farqlari tilning normativ tizimida aks etadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda nutqiy emotsionallik o'zbek va koreys tillaridagi verbal va noverbal vositalar orqali tahlil qilindi. Lingvistik, kognitiv, lingvokulturologik va komparativ yondashuvlar qo'llanib, emotsiyalar, madaniy va gender farqlar aniqlandi.

Kontseptsiya o'zbek va koreys tillaridagi verbal va noverbal vositalarning gender tabiatini tahlil etishda qo'llanilishi mumkin, chunki emotsiyalarning madaniy va jinsiy farqlari tilning emotsional qatlamida aks etadi, masalan, o'zbek tilidagi mehribonlik ifodalari ayollar nutqida ko'proq evfemistik bo'lishi mumkin, koreys tilidagi muloyimlik darajalari esa gender ierarxiyasini ta'sir qiladi.

Adabiyotlat tahlili. Emotsiyalarning lingvistik kontseptsiyasi tilshunoslikda emotsiyalarni psixologik kategoriyadan tilning immanent xususiyatiga o'tkazib, ularni emotsiyalarning kategorizatsiyasi va diskursiv prezentatsiyasi orqali o'rganadi, bunda emotsiyalar til orqali ifodalanib, jamiyatning emotsional normalari va madaniy farqlarini aks ettiradi, chunki til emotsiyalarni nafaqat nomlaydi, balki ularni deskriptsiya va nutqiy ifoda orqali shakllantiradi. Nashxoyeva (2010) bo'yicha, "Emotivnost' yest" immanentno prisushchee yazyku semanticheskoe svoystvo vyrazheniya emotsional'nosti kak fakta psixiki sistemoy svoix sredstv" (Nashxoyeva, 2010, s. 2), bu ta'rif emotsionallikni tilning semantik xususiyati sifatida ko'rsatib, uni ratsional va emotsional o'zaro ta'sirning natijasi deb hisoblaydi, bunda emotsiyalar tilning antroposentrik qiymatini oshiradi. Tilshunoslikda nutqiy emotsionallikni o'rganishning turli yondashuvlari mavjud: psixolingvistik (Vitt N.V., Gridin V.N.), stilistik (Aznaurova E.Z., Bolotov A.G.), kommunikativ (Bydina I.V., Shahovskiy V.I.), lingvokulturologik (Vezhbickaya A., Vorkachev S.G.) va kognitiv (Baranov A.G., Knipkens E.), bu yondashuvlar emotsionallikni ekspressivlik va baholash bilan bog'lab, uni matnning pragmatik va emotsional-psixologik planlarida ko'rib chiqadi, chunki emotsionallik matnning integral xususiyati sifatida qaraladi. So'nggi tadqiqotlarda emotsionallik til va emotsiyalarning o'zaro ta'sirini ta'kidlaydi, masalan, "The interplay between language and emotion" maxsus sonida (2025) til va emotsiyalarning zamonaviy munosabatlari muhokama etiladi, bunda til emotsiyalarni shakllantiruvchi vosita sifatida ko'rsatiladi. Muallif mulohazasi: Ushbu yondashuvlarning ko'pligi emotsionallikning ko'p qirraliligini ko'rsatadi, ammo

ularni integratsiya qilish orqali o'zbek va koreys tillaridagi gender farqlarini, masalan, ayollar nutqidagi yumshoq tonallikni va erkaklar nutqidagi dominantlikni tahlil etish mumkin, chunki madaniy kontekst emotsiyalarning ifodalanishini belgilaydi.

Tahlil va natijalar. Ingliz tilidagi tadqiqotlarda nutqiy emotsionallik tilning emotsiyalarni shakllantirishdagi rolini ta'kidlab, psixologik konstruktivizm va lingvistik relativizm nazariyalariga asoslanadi, bunda til emotsiyalarning qurilishini va ularning madaniy farqlarini belgilaydi, chunki tilning leksik va grammatik tuzilishi emotsiyalarni kategorizatsiya qiladi. Masalan, Lindquist va boshqalar (2015) izlanishlarida tilning emotsiyalarni mexanizmlarini tushuntirib, uning emotsiyalarni chaqirishdagi rolini ko'rsatadi (Lindquist et al., 2015), bunda til emotsiyalarning multidimensional tabiatini ochib beradi. Shuningdek, Pavlenko (2014) ikki tilli shaxslarda emotsiyalarning tilga bog'liqligini o'rganib, birinchi tilning emotsional kuchini ta'kidlaydi, chunki til emotsiyalarni regulyatsiya qiladi. Ingliz tilidagi tadqiqotlarda prosodiya va emotsionallik ham muhim, masalan, Kotz va Paulmann (2007) lingvistik va affektiv prosodiyani taqqoslab, emotsiyalarning nutqiy ifodalanishini tahlil etadi, bunda prosodiya emotsiyalarning nonverbal komponenti sifatida qaraladi. So'nggi ishlarda tilning emotsional ta'siri batafsil o'rganilmoqda. Bunda salbiy emotsiyalarni nomlash ularni regulyatsiya qiladi. Ushbu nazariyalar koreys tilidagi ierarxik muloyimlik va o'zbek tilidagi emotsional leksikani gender kontekstida taqqoslashga yordam beradi, chunki ingliz olimlari emotsiyalarning universal va madaniy jihatlarini ajratib ko'rsatadi, masalan, gender farqlari ayollarning emotsional ekspressiyasida ko'proq namoyon bo'ladi.

O'zbek tilshunosligida nutqiy emotsionallik tushunchasi tilning emotsional vositalarini, xususan, emotsional fe'llar va iboralarni o'rganib, ularni ingliz tili bilan taqqoslaydi, bunda madaniy va pragmatik farqlar ta'kidlanadi, chunki o'zbek tili emotsiyalarni madaniy stereotiplar orqali ifodalaydi. Masalan, o'zbek nutqidagi to'g'ridan-to'g'ri va ekspressiv emotsiyalari tahlil etilib, ingliz tilidagi farqlarni ko'rsatadi (Xolmirzayev, 2023), bunda o'zbek nutqidagi emotsional intensivlik ta'kidlanadi. Shuningdek, Abdullayeva (2024) emotsional fe'llarning semantik tuzilishini o'rganib, o'zbek tilidagi emotsional intensivlikni ta'kidlaydi, chunki emotsional fe'llar gender farqlarini aks ettiradi. O'zbek tadqiqotlarida nutqiy ekspressivlik vositalari ham muhim, masalan, Qo'chqorova (2022) o'zbek tilidagi nutqiy ekspressivlik vositalarini o'rganib, ularning emotsional rolini ko'rsatadi, bunda gender aspektlari ayollar nutqidagi yumshoqlikda namoyon bo'ladi.

Koreys tilshunosligida nutqiy emotsionallik tilning emotsional klassifikatsiyasi va prosodiyasini o'rganib, uning madaniy va gender jihatlarini ko'rib chiqadi, bunda koreys tilidagi muloyimlik darajalari emotsiyalarning ifodalanishiga ta'sir etadi, chunki tilning ijtimoiy ierarxiyasi emotsional ekspressiyani regulyatsiya qiladi. Masalan, Kim va boshqalar (2024) o'z maqolasida maqolasida koreys tilidagi emotsiyalarni klassifikatsiya

qilish modelini taklif etib, target-attention mexanizmini qoʻllaydi (Kim et al., 2024), bunda emotsiyalar suhbat kontekstida tahlil etiladi. Shuningdek, Lee (2023) "A Korean emotion-factor dataset for extracting emotion and factors in Korean conversations" ishida koreys suhbatlaridagi emotsiyalarni dataset orqali tahlil etadi, chunki emotsiyalar faktorlar (madaniy, gender) bilan bogʻlanadi. Koreys tadqiqotlarida vokal ifoda ham muhim, masalan, Jun va boshqalar (1999) koreys tilidagi emotsiyalarning vokal ifodalanishini oʻrganib, ularning madaniy farqlarini koʻrsatadi, ammo soʻnggi ishlarda gender aspektlari batafsil, masalan, "Emotional responses of Korean and Chinese women to Hangu" (2024) da koreys va xitoy ayollarining emotsional javoblari taqqoslanadi, bunda ayollarning arousal darajasi yuqori. Shuningdek, "Understanding gender differences in Korean emotional expressions" (2016) da koreys emotsional ifodalardagi gender farqlari muhokama etiladi, bunda erkak va ayollarning emotsional foydalanishi farq qiladi. Koreys tilidagi gender tabiati, masalan, ayollarning muloyim nutqini va erkaklarning dominant tonini taqqoslashda foydali, chunki ular emotsiyalarning pragmatik va madaniy jihatlarini ochib beradi, bunda nonverbal vositalar (intonatsiya, mimika) gender ijtimoiylashuvini taʼminlaydi.

Nutqiy emotsionallikning matndagi ifodalanishi emotiv fon va tonallik orqali amalga oshiriladi, bunda emotiv fon matnning kognitiv darajasidagi emotsiyalarni, tonallik esa kommunikativ darajadagi pragmatik vazifalarni koʻrsatadi, chunki emotiv fon emotsemalar orqali matnning emotsional mavzularini shakllantiradi. Nashxoyeva (2010) boʻyicha, "Pod emotivnym fonom (EF) my ponimayem emotivnost' kognitivnogo (gnoseologicheskogo) urovnya teksta, sostoyashchuyu v eksplikatsii odnoy ili neskol'kix emotivnyx tem (emotem)" (Nashxoyeva, 2010, s. 3), bu yerda emotemalar pretsedent emotsional vaziyatlar, emotsional holatlar va normadan chetlanishlarga asoslanadi, bunda emotemalar matnning tematik tuzilishida asosiy yoki mikro-mavzu sifatida namoyon boʻladi. Emotiv tonallik esa egotsentrik, ob'yektiv va adresatga yoʻnaltirilgan turlarga boʻlinib, matnning pragmatik vazifalarini belgilaydi, chunki tonallik emotsional oʻz ifodasi, baholash yoki taʼsirni taʼminlaydi. Ushbu kategoriyalar matnning emotsional ranglanishini (emotsional okraska) shakllantiradi, unda emotsiv vositalar (fonetik, soʻz yasash, sintaktik) va neytral marqerlar qoʻllaniladi, bunda emotsivlarning zichligi matnning ekspressivligini oshiradi. Soʻnggi tadqiqotlarda emotivlikning matn tahlilidagi roli taʼkidlanmoqda, masalan, "SemEval-2025 Task 11: Bridging the Gap in Text-Based Emotion" (2025) da 30 dan ortiq tillarda emotivlik oʻrganiladi, bunda koʻp tilli emotiv klassifikatsiya muhokama etiladi.

Ushbu tahlil oʻzbek va koreys tillaridagi verbal (soʻzlar, frazeologizmlar) va noverbal (intonatsiya, jestlar) vositalarning gender farqlarini ochib beradi, chunki koreys tilidagi ierarxiya emotsional tonallikni, oʻzbek tilidagi madaniy stereotiplar esa emotiv

fonna ta'sir qiladi, bunda gender farqlari ayollarning emotsional ekspressiyasida ko'proq namoyon.

Tilshunoslikda nutqiy emotsionallikning o'rganilishi uning matnlarning turli funksional uslublarida (ilmiy, rasmiy-ishbilarmon, publitsistik, badiiy) mavjudligini ta'kidlab, emotsionallikning dubliruvchi, kompensatsiya va o'rnini bosuvchi funktsiyalarini ajratib ko'rsatadi, bunda emotsiyalar ratsional ma'lumot bilan o'zaro ta'sirlanadi, chunki emotsionallik matnning tushunilishini va ta'sirini oshiradi. Nashxoyeva (2010) ta'kidlaganidek, "Emotivnost' imeyet dvustoronniy xarakter" (Nashxoyeva, 2010, s. 3), bu emotsionallikni inson emotsionalligining aks etishi va til vositalarining xususiyati sifatida ko'rsatadi, bunda emotiv marqerlar (leksika emotsiy, kontsept nomlari) matnning emotsional qatlamini shakllantiradi. Ingliz tadqiqotlarida bu Pavlenko (2008) ning bilingual emotsiyalar haqidagi ishlarida aks etgan, unda tilning emotsional ta'siri madaniy farqlar bilan bog'lanadi, ammo so'nggi ishlarda tilning emotsiyalarni shakllantirishi batafsil, masalan, "The construction of emotional meaning in language" (2025) da emotsional ma'no pozitsion tabiatga ega deb ko'rsatiladi. O'zbek tadqiqotlarida, masalan, Xolmirzayev (2023) o'zbek nutqidagi emotsional xususiyatlarni ingliz tili bilan taqqoslaydi, bunda gender farqlari frazeologizmlarda namoyon. Koreys olimlarida, Kim (2024) emotsiyalarni klassifikatsiya qilish orqali nutqiy emotsionallikni o'rganadi, bunda gender aspektlari "Performing Gender in Korean" (2022) da muhokama etiladi, chunki muloyimlik gender performativligini belgilaydi.

Emotsionallikning gender jihatlari tilshunoslikda alohida o'rin tutadi, chunki gender farqlari emotsiyalarning verbal va noverbal ifodalanishida namoyon bo'lib, madaniy normalar va ijtimoiy rollar til orqali regulyatsiya qilinadi

Xulosa. Tilshunoslikda nutqiy emotsionallik tushunchasi tilning emotsiyalarni ifodalash va shakllantirishdagi rolini ta'kidlab, uning kognitiv, pragmatik va madaniy jihatlarni ochib beradi, bunda ingliz, o'zbek va koreys olimlarining tadqiqotlari emotsionallikning universal va lokal xususiyatlarini ko'rsatadi, shuningdek, gender aspektlari emotsiyalarning madaniy farqlarini ta'kidlaydi. Ushbu nazariy asos dissertatsiyada o'zbek va koreys tillaridagi verbal va noverbal vositalarning gender tabiatini chuqur tahlil etishga yordam beradi, chunki emotsionallik tilning antroposentrik markazida joylashgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdullayeva, M. (2024). Emotive verbs in linguistics: A comparative analysis of Uzbek and English. *Journal of Language and Linguistics*. (Moslashgan; asl manba: Comparative study of emotive verbs in English and Uzbek languages. <https://conference.uzswlu.uz/conf/article/download/367/424/484>)
2. Chung, S. J. (1999). Vocal expression and perception of emotion in Korean. *Proceedings of the 14th International Congress of Phonetic Sciences (ICPhS)*
3. Xursanov N.I. – Dramatik diskurs: kognitiv, pragmatik va lingvokulturologik tavsif. Monografiya / Toshkent.: "EXISTENTIUM-PRINT", 2025. – 250 b.

4. Khursanov N.I. Gender and Age Characteristics of Communicative Discourse (As an Example of Uzbek Phraseology). *Central Asian Journal of Literature, Philosophy, and Culture*. 2024;5(6):231-6.
5. Hoemann, K., Lee, Y., & Barrett, L. F. (2025). The construction of emotional meaning in language. *Communications Psychology*, 3(1), 1-14. <https://www.nature.com/articles/s44271-025-00255-0>
6. Kang, E., Choi, Y., & Kim, J. (2024). Advancements in Korean emotion classification: A comparative approach using attention mechanism. *Mathematics*, 12(11), 1637. <https://www.mdpi.com/2227-7390/12/11/1637>
7. Kotz, S. A., & Paulmann, S. (2007). When emotional prosody and semantics dance cheek to cheek: ERP evidence. *Brain Research*, 1151, 107-118. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/17445783/>
8. Lindquist, K. A., MacCormack, J. K., & Shablack, H. (2015). The role of language in emotion: Predictions from psychological constructionism. *Frontiers in Psychology*, 6, 444.
9. Muhammad, S. H., Yimam, S. M., Biemann, C., & Adel, H. (2025). SemEval-2025 Task 11: Bridging the Gap in Text-Based Emotion Detection. *Proceedings of the 19th International Workshop on Semantic Evaluation (SemEval-2025)*.
10. Nashxoyeva, M. R. (2011). Lingvisticheskaya kontseptsiya emotsiy i emotivnosti teksta. *Vestnik Yuzhno-Ural'skogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya: Lingvistika*, 8(1), 95-98.
11. Pavlenko, A. (2008). Emotion and emotion-laden words in the bilingual lexicon. *Bilingualism: Language and Cognition*, 11(2), 147-164.
12. Pavlenko, A. (2014). *The Bilingual Mind: And What It Tells Us about Language and Thought*. Cambridge University Press.
13. Qo'chqorova, N. T. (2022). O'zbek tilidagi nutqiy ekspressivlik vositalari. *O'zbek tili va adabiyoti jurnali*
14. Yoo, S. Y., Lee, H. Y., Song, J. I., & Jeong, O. R. (2023). A Korean emotion-factor dataset for extracting emotion and factors in Korean conversations. *Scientific Reports*, 13(1), 18547. <https://www.nature.com/articles/s41598-023-45386-8>
15. Xolmirzayev, U. (2023). Some peculiarities of emotive speech in English and Uzbek. *American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education*, 1(9), 304-310.
16. Shahovskiy, V. I. (1987). *Kategorizatsiya emotsiy v leksiko-semanticheskoy sisteme yazyka*. Voronezh: Izdatel'stvo Voronezhskogo universiteta.